

KUML
2010

KUML 2010

Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab

With summaries in English

I kommission hos Aarhus Universitetsforlag

Skjern – storgods og magtcenter fra middelalder til renæssance

AF ANDERS BØGH & CARSTEN PORSKROG RASMUSSEN

Skjern i Nørreådalen tildeles normalt ikke mange sider i danske værker om slotte og herregårde, og mange danske herregårdsentusiaster vil knap kende stedet. Tilbage er i dag en nydelig, men både i bygninger og areal ret beskeden herregård. For kenderen er det dog påfaldende, at den ligger mellem et markant voldsted og en ellers ensom kirke med runesten ved indgangen. Voldstedet er et betydeligt anlæg, og de senere års udgravninger har gjort os klogere på den borg, der lå på stedet fra 1300-tallet til 1600-tallets begyndelse. Foreløbige undersøgelser i det omgivende kulturlandskab kaster desuden lys over borgens sammenhæng med dens omgivelser og peger blandt andet på, at Skjern har været magtcenter siden vikingetiden.

Så langt tilbage rækker de skriftlige kilder ikke, men fra 1340 og frem kan de dog give væsentlige bidrag til at forstå, hvad Skjern var for et sted. De er ganske vist sørgeligt fåmælte med hensyn til vidnesbyrd om selve den forsvundne borg, dens størrelse og indretning, men de viser, at borgen Skjern i lange perioder var base for magtfulde folk, og for senmiddelalderen dokumenterer de, at borgen var centrum for en ganske usædvanlig koncentration af magt over sin omegn. Skjernes historie er hidtil kun behandlet i større omfang i en lokalhistorisk artikel af Ejnar Poulsen. Den har fremdraget mange væsentlige forhold, men viderebringer også visse mindre velunderbyggede formodninger.¹

Skjern og Karmark

Den 1. april 1340 dræbte Niels Ebbesen og hans følgesvende “Den kullede Greve”, grev Gert eller Gerhard af Holsten, som med udgangspunkt i paneretigheder beherskede Jylland og Fyn. Den næste indsats, som vi kender til fra Niels Ebbesens side, er, at han “samme år, den 2. maj dræbte ... mange tyske ved Skjern Å, hvor de var ved at bygge en borg til danskernes fordærv”, som der står i den samtidige årbog ved navn “Jyske Krønike”.² Dette har normalt været opfattet således, at Niels Ebbesen angreb borgen Lundenæs ved Skjern

Å i Vestjylland. Imidlertid er det en kendsgerning, at Nørreåen, som løber tæt forbi Skjern borg, i tidligere tider blev kaldt Skjern Å – og i øvrigt har givet navn til kirke, sogn og borg. Navnet betyder 'skær, ren'.³ I betragtning af at Niels Ebbesens øvrige kendte krigsmæssige færden er knyttet til Østjylland, hvor han forøvede sit mord i Randers og faldt under belejringen af Skanderborg den 2. november 1340, er det ganske sandsynligt, at det var i Skjern sogn, tyskerne var ved at bygge borg,⁴ og at vi hermed har den første omtale af en borg på stedet.

Niels Ebbesens og andre oprørske stormænds indsats banede vejen for, at Valdemar Atterdag fra maj-juni 1340 kunne kalde sig konge af Danmark. Dette skete via nogle meget indviklede fyrsteaftaler, hvorefter den myrdede grev Gerts sønner Claus og Henrik skulle overlade alle faderens panterettigheder i Jylland nord for hertugdømmet Slesvig til hertugen af Slesvig, som også hed Valdemar. Til gengæld skulle hertug Valdemar overdrage sit hertugdømme som pant til de to holstenske grevesønner. Valdemar Atterdag skulle så indgå ægteskab med hertug Valdemars søster Helvig og som medgift modtage Vendsyssel, Hanherrederne, Thy og Himmerland, mens han efterhånden skulle indløse resten af Jylland fra hertugen ved hjælp af ekstraskatter betalt af jyderne selv. Herefter kunne hertugen så bruge provenuet til gradvist at indløse sit pantsatte hertugdømme fra de holstenske grever. Dette overordentlig indviklede arrangement skyldtes givetvis, at de to unge holstenske grever var bange for, at de ellers blev smidt ud af Jylland med våbenmagt uden at få nogen penge med sig. Hvordan Valdemar Atterdag skulle komme i besiddelse af det øvrige Danmark, behøver vi ikke at opholde os ved her.

I én af de mange aftaler i denne forbindelse nævnes det, at hertug Valdemar sammen med resten af Jylland også skulle have overdraget "borgen Karmark, som tilhører drost Peder", mens Clausholm, Gammel Estrup og Holbækgård på østsiden af Randers Fjord derimod straks skulle overdrages til deres respektive navngivne ejere. Grunden til, at disse borge var kommet i grev Gerts besiddelse var givetvis, at deres ejere havde gjort oprør mod 'holstenervældet' i Jylland. Ifølge en anden aftale skulle Århusbispen og hans folk samt riddere og væbnere m.fl., som var fordrevet fra deres gods, have lov til frit at nyde dette igen.⁵

Man kan så undre sig over, at drost Peder ikke umiddelbart skulle have sin borg Karmark udleveret. Forklaringen kunne meget vel være, at der var et økonomisk mellemværende, der skulle afklares. I 1344 optræder drost Peders foged på Karmark på tinge, så da har han altså fået den tilbage. Herefter hører vi imidlertid ikke om Karmark før langt senere, hvor det var navnet på en avlsgård under Skjern. I 1347 blev der skiftet efter den da afdøde drost Peder, og da indgik i stedet "borgen Skjern" blandt den afdødes besiddelser.⁶

Takket være en dendrokronologisk datering ved vi imidlertid nu, at bygningen af broen ud til Skjern borg blev påbegyndt senest i 1335. Dette giver god mening, for 1330'erne var givetvis en af de mest uroplagede perioder i Jyllands historie. Ud fra det i det foregående nævnte, er det imidlertid højst troligt, at drost Peder har fået et ødelagt borganlæg tilbage efter holstenernes besættelse af det. Man kan så forestille sig, at han i forbindelse med genrejsningen/nybygningen har besluttet sig for, at den nye borg også skulle have et nyt navn. Dette er da i hvert fald den simpleste løsning på problemet med de to borgnavne i Skjern sogn.

I øvrigt var der al god grund til fortsat at sikre sig også efter 1340. Skjern lå i den del af Jylland, som skulle indløses sammen med Kalø Slot. Den kom i Valdemar Atterdags besiddelse i 1343, men da Riberhus med hele Vestjylland først kom i kong Valdemars besiddelse i 1353 eller året efter, lå Skjern mere eller mindre ved en frontlinje, og alt peger på, at den uro, der prægede Jylland siden i hvert fald 1329, med stor sandsynlighed fortsatte. I 1351 indledte jyske stormænd i øvrigt det første af tre oprør mod Valdemar Atterdag. I 1353 blev der sluttet fred, hvorefter det atter gik løs 1357-60 og 1368-72. Uanset hvilket parti man var på, havde jyske stormænd god brug for borge i disse år.

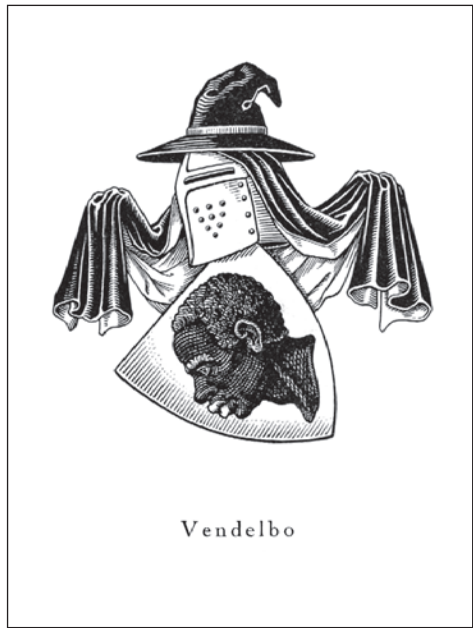
Slægten Vendelbo

Drost Peder var, som titlen viser, en fremstående mand. Han tilhørte slægten Vendelbo og førte selv dette tilnavn (fig. 1). Han træffes første gang i bevaret materiale i 1315, i 1323 var han blevet ridder og udnævnt til kong Christoffer II's marsk, og i 1330 blev han udnævnt til drost. Denne titel bortfaldt med Christoffer II's og kongedømmets død i 1332. Straks Valdemar Atterdag dukkede op i Danmark, blev Peder Vendelbo én af dennes nærmeste medarbejdere indtil sin død mellem 17. juni 1345 og 25. april 1346. Han omtales ofte som tidligere drost, hvilket der også burde have stået i brevet fra 1340.⁷ Peder Vendelbo omtales 27. februar 1329 som boende i Børglum Stift, dvs. nord for Limfjorden, så det er troligt, at han oprindeligt har været vendelbo, som navnet tilsiger. Det er muligt, at han giftede sig til Karmark/Skjern. Dette var i alt fald senere hans hovedsæde, hvilket også bevidnes af, at han havde det nærliggende Sønderlyng herred og det halve eller hele Gern herred som pant, mens der er svage indicier for, at han desuden besad Middelsom herred, hvori Skjern er beliggende.⁸

Slægtskabsforholdene blandt Peder Vendelbos efterkommere er ikke helt lette at udrede (fig. 2). Imidlertid har vi et delvist skifte af arven efter ham fra 25. marts 1347, hvori hans enke Arine, deres søn Peder samt svigersønnerne

Fig. 1. En idealiseret udgave af Vendelboslæggtens våbenskjold. Det har været diskuteret, om slægten blot førte et uspecificeret mandshoved eller som her afbildet et morians- eller blåmandshoved, for at bruge de gamle betegnelser. For sidstnævnte kunne tale, at den i middelalderen særdeles kendte helgen Skt. Mauritius afbildedes som værende sort. – Fra Dansk Adels Aarbog 1935.

An idealised version of the Vendelbo family's coat of arms. There has been some discussion as to whether the family simply used an unspecified male head or, as depicted here, a Morian's or Moor's head, to use the old terms. In favour of the latter view is the fact that St. Mauritius, an exceptionally well-known saint in the Middle Ages, is depicted as being black.

marsk Erik Nielsen (Gyldenstjerne) og Peder Poulsen (Munk) omtales tillige med Bo Falk og Ludvig Albrechtsen (Eberstein). De to sidstnævntes rolle fremgår ikke direkte, men de var svigersønner af en tredje (afdød) datter. Yderligere omtales i skiftet fire unavngivne brødre til sønnen Peder, udtrykkelig med samme mor. Det fremgår i øvrigt, at Peder endnu ikke er myndig, men da han optræder som brevudsteder, er det antageligt, at hans fire brødre var endnu yngre.⁹ Med omtalen af de fire brødre bliver det muligt at løse gåden om, hvorledes Kristian Vendelbo, som skal omtales nærmere om lidt, siden kunne komme i besiddelse af Skjern. Han må have været én af brødrene.¹⁰ Det samme må antages at gælde en ridder Jens Vendelbo, som var medbesegler af den såkaldte Landefred 25. maj 1360, men ellers kun er kendt fra et referat af et gælds-brev/pantebrev.¹¹ (Nogle af) de øvrige kan så evt. være blevet taget af Den Sorte Død 1349-50, som det kan antages at være sket for Peder Pedersen Vendelbo. Han træffes sidste gang i et dokument udstedt 16. april 1349, hvor han ledede forhandlingerne på Middelsom herredsting.

Resultatet af skiftet blev, at marsk Erik Nielsen (Gyldenstjerne) på fruens vegne skulle overtage svigerfaderens gods i Grensten sogn,¹² mens Peder Poulsen (Munk) på sin hustrus vegne skulle overtage alt gods i Fjends herred. De to svogre, som var gift med datterdøtre, skulle så have en lod i Skjern borg med

tilliggende, som de fem brødre ellers skulle deles om. Det så dystert ud for storgodsets fremtid, men som allerede nævnt, hærgede døden blandt brødrene, og som det skal vise sig, glemte (!) man meget længe den andel, som skulle have været udlagt til datterdøtrene. Alt peger på, at Kristian Vendelbo formåede at sætte sig på i hvert fald størstedelen af Skjern gods. Vi kan dog langt fra udelukke, at én eller flere af brødrene har nået at sætte børn i verden. En væbner Jens Vendelbo (som altså ikke kan være identisk med den nævnte ridder af samme navn) kendes 1394-1404. Vi kender oven i købet hans segl, som viser Vendelboslægstens karakteristiske "blåmandshoved".¹³ Den 7. og den 16. juli 1401 medbesegler han for hr. Kristian Vendelbos enke og hendes svigersønner, da disse må aflevere gods, arvet efter hr. Kristian, til dronning Margrethe. Heraf fremgår, at han ikke var søn, men slægtning og da højst troligt brorsøn af hr. Kristian Vendelbo. Han og evt. andre broderbørn kan have bragt dele af Skjerngodset videre til deres arvinger, selv om vi ikke ved noget om det.

Kristian Vendelbo dukker op af historiens mørke 18. marts 1363 og var da allerede ridder. Et år senere 6. marts 1364 omtales han som kong Valdemars råd. I 1369-70 nævnes han som kongens høvedsmand på Skanderborg, senest fra 1377 og til sin død sad han på Ålborghus, og på et tidspunkt efter 1367 havde han også kronens borg Ørum i Thy. Højdepunktet i sin karriere nåede han, da han i 1396 af dronning Margrethe blev udnævnt til "høvedsmand og dommer på kongens vegne i Jylland", en slags kongelig stedfortræder i Jylland. Så kunne man ikke nå højere, idet dronning Margrethe forinden havde afskaffet de gamle rigsembeder drost og marsk. Han døde mellem 12. juli 1400 og 9. juni 1401. Kristian Vendelbo havde holdt på den rigtige hest. Han var Valdemar Atterdag og dronning Margrethe tro i alle omskiftelser, selv om han var nært beslægtet med prominente deltagere i de jyske oprør mod Valdemar Atterdag og med flere af de jyske stormænd, som frem til 1385 undlod at tage klar stilling for Margrethes regering eller direkte var imod den.¹⁴

Peder Vendelbo død 1345/46 g.m. 1. NN 2. Arine (Saltensee af Linde?)

Cæcilie g.m. Erik Nielsen (Gyldenstjerne)	NN g.m. Peder Poulsen (Munk)	NN søster	Peder død ca. 1350	Kristian død 1400/01 g.m. Ellen Buggesdatter	Jens o. 1360	to brødre
datter g.m. Bo Falk til Vallø	datter g.m. Ludvig Albrechtsen (Eberstein)		Arine g.m. Hans Podebusk	Ingeborg g.m. Predbjørn Podebusk	Else g.m. 1. Aksel Jepsen (Thott) 2. Lyder Holck	?Jens 1394-1404

Fig. 2. Stamtavle over medlemmer af slægten Vendelbo, knyttet til Skjern.

Family tree for members of the Vendelbo family associated with Skjern.

Kristian Vendelbo nævnes faktisk ikke på noget tidspunkt som ejer af Skjern, men hans ejerskab kan der ikke være tvivl om, idet den ene af hans svigersøner senere ejede borgen. Hr. Kristian blev gift med den ene af Niels Bugges to overlevende døtre Elene eller Ellen Buggesdatter. Hun bragte ham efter al rimelig sandsynlighed Vosborg i Ulfborg sogn i Vestjylland, Støvringgård vest for Randers Fjord og adskilligt andet gods.¹⁵

Kristian Vendelbo blev altså en både rig og mægtig mand. Selvom uroen i Jylland aftog efter 1385, var det svært for samtiden at forudse, om urolige tider ville vende tilbage. Så det gav absolut mening at udvide og restaurere faderens borganlæg i 1392/93, som de dendrokronologiske dateringer peger på. Et sådant borganlæg var jo også i høj grad en statusmarkør.

Podebuskerne

Sammen fik Kristian Vendelbo og Ellen Buggesdatter tre døtre. Ingeborg var før 1401 blevet gift med Predbjørn Podebusk, hvem hun bragte bl.a. Vosborg som arv. Hun blev i øvrigt farmor til den nedenfor omtalte Predbjørn Podebusk. Else var før 1401 blevet gift med Aksel Jepsen (Thott) og efter dennes død med Lyder Holck. Hun arvede bl.a. Støvringgård og Trudsholm. Og endelig var der Arine, der levede i 1396, men var død i 1401. Hun var gift med Hans Podebusk, der var bror til hendes svoger hr. Predbjørn.¹⁶

Arine, der givetvis var opkaldt efter sin farmor og dermed sandsynligvis den ældste af døtrene, bragte Skjern mv. med sig til sit ægteskab med hr. Hans Podebusk. Han var søn af den berømte drost og Danmarks riges høvedsmand hr. Henning Podebusk, død 1387/88. Slægten Podebusk var en sidelinje af den gamle slaviske fyrsteslægt på Rügen, hvor de stadig i Hans' og Predbjørns tid besad, hvad der kan karakteriseres som et tysk grevskab med meget omfattende godser (fig. 3). Derudover arvede de to brødre Egholm på Sjælland efter deres forældre. Begge brødre var medlemmer af dronning Margrethes rigsråd, hvor de havde lejlighed til at møde deres svigerfar, så længe han levede. Med Arine fik Hans datteren Elisabeth og sønnen Henning (fig. 4). Elisabeth blev gift med den sjællandske storgodsejer og rigsråd Folmer Jakobsen (Lunge) senest 1408. Hun omtales som hans enke i 1413.¹⁷ Sønnen vender vi tilbage til.

Hr. Hans indgik efter Arines død et andet, skulle man tro, fordelagtigt ægteskab med Johanne, datter og enebarn af Barnim Eriksen af Skarsholm. Den nye svigerfar (som dog døde i 1399 eller lidt senere) var sidste mandlige medlem af den såkaldte Skarsholmslægt, der nedstammede fra en såkaldt uægte søn af Valdemar Sejv. De to første generationer af slægten bar titel af hertug. I 1408 slog dronning Margrethe imidlertid til og afkøbte hr. Barnims enke, hans

Fig. 3. Podebuskslægtens våbenskjold. Det imponante våbenskjold afspejler slægtens fyrstelige oprindelse. Slægten og dens efterkommere besad indtil 2. Verdenskrig meget store godser på Rügen. Disse betragtedes i middelalderen som lensgodser, hvorfor kun slægtens mandlige medlemmer kunne have andel i dem. Derfor mistede Podebusker'erne på Skjern enhver adkomst her med hr. Henning Podebusks død i 1436. – Fra Dansk Adels Aarbog 1908.

The coat of arms of the Podebusk family. This imposing crest reflects the family's princely origins. Until the Second World War, the family and its descendants owned very large estates on Rügen. In the Middle Ages these were perceived as fief, therefore only the male line of the family could have a share in them. Consequently, the Podebusk family members at Skjern lost any claim here on the death of Henning Podebusk in 1436.

søster og Hans Podebusk borgen Skarsholm i Bjergsted sogn på Sjælland og i alt ca. 150 gårde. Der var næppe tale om et helt frivilligt salg, idet hr. Hans året før havde købt hr. Barnims søsters arvelod i godset.¹⁸ Sælgerne hævdede at have fået fuld, men ikke nærmere specificeret, pris for det. Mere end 400 lybske mark blev dog siden betalt til enken, og et par år senere fik Hans 200 mark.¹⁹ Det forekommer dog lavt, og prisen kan meget vel tænkes nedskrevet som følge af, at dronningen mente, at godset var forbrudt på grund af en forfaders majestætsforbrydelser – en for dronningen ret almindelig fremgangsmåde. Det er således tænkeligt, at det så lovende ægteskab endte med at blive en under-skudsforretning for hr. Hans. Det bragte ham dog en datter Johanne, givetvis døbt således, fordi moderen døde i forbindelse med barslen. Hun må med en vis sandsynlighed først have været gift med en (ukendt) søn af hr. Jep Trugilsen (Benderup) til Stensballegård ved Horsens og kongelig høvedsmand på Kalø, som er omtalt sidste gang i 1411. I så fald er Johannes ægtemand død tidligt, og et sådant ægteskab kan give forklaringen på, at Stensballe siden kunne gå i arv til Johannes arvinger. Siden blev hun gift med en stort set ukendt person ved navn Mads Nielsen, utvivlsomt en lavadelsmand. Hun arvede mindst 20-25

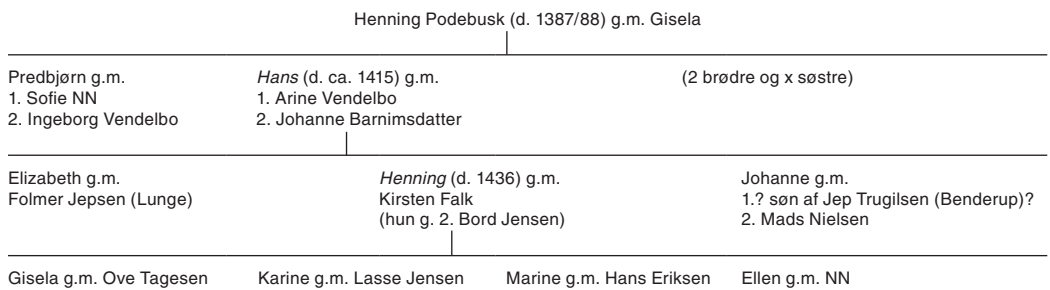

Fig. 4. Stamtavle over medlemmer af slægten Podebusk, knyttet til Skjern.

Family tree for members of the Podebusk family associated with Skjern.

spredte gårde på egnen omkring Skjern, herunder formentlig det beskedne gods Vindum Overgård. Man kan gætte på, at dette var udlagt som hendes mødrene arv, idet hendes fædrene arv synes at have bestået af 5 læster korns rente (25-30 gårde) på Mors. Hendes efterkommere mente i øvrigt i 1545, at hun var blevet snydt ved skiftet efter sin far.²⁰

Hr. Hans Podebusk synes at have været en mand i evig pengetrang. Han og broderen Predbjørn besad familiens rügenske godser og rettigheder. Imidlertid solgte Hans en del af dem, og han pantsatte en meget stor del af sin halvdel til broderen. I 1410 måtte han acceptere, at dronning Margrethe indløste Vendelboslægten gamle pantebesiddelse Sønderlyng herred, "som ligger til Skjern" fra ham for 1.000 mark lybsk. Det sidste livstegn, der kendes til Hans, stammer fra januar 1415, da han pantsatte sin halvdel af borgen Egholm med tilliggende til broderen Predbjørn for ca. 2.100 lybske mark. Borgens tilliggende omfattede da ca. 40 gårde plus diverse andet.²¹

Hr. Hans' søn Henning blev fornemt gift. Den i skiftet efter hr. Peder Vendelbo i 1347 omtalte Bo Falk fik en sønnesøn Jens Falk, som ejede det store gods Vallø på Sydøstsjælland. Han var gift med Birgitte, eneste datter af gods-samlere og politikeren Abraham Brodersen. Dette ægtepar fik en tidligt afdød søn og to døtre, Kirsten og Karen. Imidlertid kom hr. Abraham efter sviger-sønnens død under vejr med den arvepart efter Peder Vendelbo, som aldrig var blevet udlagt. Han indbragte sagen for dronning Margrethe og rigsrådet med det resultat, at Hans Podebusk måtte udlægge en søsterlod. Enden på det blev imidlertid en aftale i 1409 om, at hr. Hans' søn Henning skulle indgå ægteskab med hr. Abrahams datterdatter Kirsten Falk. Seks læster korns rente skulle udlægges som arv for hende, hvoraf to på Sjælland og fire i Skjerns tilliggende. Dette udgjorde en fjerdedel af Skjerns samlede tilliggende. Resten af Skjern skulle så arves af Henning Podebusk, så Hennings og Kirstens børn kunne

arve hele godset. Hans forpligtede sig altså til at frigøre Skjern med tilliggende fra sine andre børns arvekrav "og fra alle dem, der med rette kunne have et krav herpå".²²

Aftalen er kompliceret, men den demonstrerer i hvert fald, at Skjern stadig var et meget stort gods. Det samlede tilliggende var i 1409 mindst 16 læster korns rente svarende til lidt under 100 bondegårde. Hertil skal vi så formentlig lægge de godt 20 ovenfor omtalte gårde, som var udlagt til datteren Johanne, for at få en idé om størrelsen af det samlede Skjerns gods i Hans Podebusks tid. Noget tyder i øvrigt på, at de fire læster korns rente til Skjern, som slægten Falk skulle arve, var lig herregården Bidstrup i Granslev sogn, Houbjerg herred, og dens tilliggende. I 1421 skiftedes der omsider efter Jens Falk mellem hans to døtre. I skiftet indgik ud over det store gods Vallø på ca. 110 gårde også det, der i 1409 var udlagt som arv for Jens Falks døtre af Hans Podebusk, samt forskelligt andet. Sagen synes at være endt på den måde, at hr. Henning pantsatte sin kones halvdel af Vallø og anden arv på Sjælland, inklusive det i 1409 udlagte sjællandske gods, til (i sidste ende) sin svoger Oluf Akselsen (Thott) for omregnet ca. 3.100 lybske mark, mens hans kone synes at være kommet i fuld besiddelse af det gods vest for Store Bælt, som indgik på skiftet, herunder andelen i Skjerns tilliggende/Bidstrup gods.²³ Svogeren Oluf Akselsen (Thott) blev i øvrigt fader til den Birgitte Olufsdatter Thott, som optræder senere i denne historie. Det middelalderlige toparistokrati havde tætte indbyrdes forbindelser.

Henning Podebusk blev slået til ridder inden 26. januar 1414, men synes ikke at have spillet nogen særlig politisk rolle. Han fik, sikkert takket være Valløarven, i 1425 mobiliseret det store beløb, der skulle til for at indløse de pantsatte rügenske godser; men alligevel mislykkedes projektet for ham. Derimod må det inden hans død være lykkedes ham at komme i besiddelse af den pantsatte halvdel af Egholm. Hans livs mest dramatiske hændelse var formentlig, at han sammen med to andre højadelige blev taget til fange af folk fra Hamburg i forbindelse med Erik af Pommerns krige med holstenere og hansestæder. Det skete senest 1432, men snarere i 1431, hvor Erik af Pommern led afgørende nederlag. Det værste ved at blive taget til fange i krig var, at der skulle betales løsepenge for at komme fri igen, og de var naturligvis afpasset efter ens betalingssevne. Hr. Henning og den ligeledes fangne Lyder Kabel måtte tilsammen betale 6.000 lybske mark i løsepenge; et gigantisk beløb, men desværre ved vi ikke, hvorledes det blev fordelt imellem dem. Sagen trak længe ud, fordi den blev kombineret med nogle problemer omkring løsladelse af nogle hamburgere, som Erik af Pommern havde taget til fange, hvilket i første omgang medførte yderligere store udgifter for de tilfangetagne danskere.²⁴

Da denne affære omsider fandt sin løsning i maj 1437, var hr. Henning imidlertid afgået ved døden. Hans testamente blev skrevet i Lübeck den 9. oktober 1436. Heri betænkedes adskillige gejstlige institutioner i byen, herunder Skt. Katerinæ Kirke, hvor han ønskede at blive begravet. Over graven skulle hans våbenskjold og våben ophænges. Derudover betænkedes alle kirker i Sønderlyng og Middelsom herreder med 4 skilling lybsk, og hans foged på Egholm fritoges for at aflægge regnskab. Testamentet indledes med, at han skænker kong Erik af Pommern sin grå hingst og beder ham tage vare på “min kone og mine børn, fordi jeg altid har udvist ham tro tjeneste, og lad mig nyde godt af dette, og at han deri fuldt ud viser sig, som jeg ham fuldt ud tiltror, og modtage løn fra Gud”.²⁵ En næsten desperat bøn om hjælp til de efterladte, da han nu skulle dø som sin slægtslinjes sidste mand – oven i købet efter at have mistet en formue som følge af krigstjeneste for kong Erik. Desværre havde kongen, selv om han havde haft viljen, næppe mulighed for at løfte denne opgave, da den krise, som endte med hans afsættelse, netop accelererede på dette tidspunkt.

Behovet for protektion synes tydeligt demonstreret af, hvorledes det siden gik enken og de faderløse. Hr. Henning og Kirsten Falk fik fire døtre. Gisela, omtalt 1448-90, var før 6. februar 1448 blevet gift med Ove Tagesen af slægten Reventlow. Han skrev sig af den næppe særligt store Vingegård, Nørre Vinge sogn; senest 1483 var hun enke.²⁶ Karine, omtalt 1453-67, var før 31. august 1453 blevet gift med en Lasse Jensen af ukendt slægt, som skrev sig af Helstrup, Helstrup sogn og senere af Viskumø, Viskum sogn – begge beskedne gårde.²⁷ Marine, omtalt 1468-84, blev gift med Hans Eriksen, hvis slægt vi heller ikke kender.²⁸ Han kunne til gengæld i 1460'erne skrive sig af (en del af?) det fra Marines mor arvede Bidstrup, som i hvert fald i udgangspunktet var et pænt om end ikke stort gods. De fire læster korns rente omtalt 1409 kan således omregnes til godt 20 bondegårde. Endelig skal Ellen, omtalt 1469-1484, som skrives af Søgård, have været gift med Iver Christensen af slægten Fasti. Det har dog desværre ikke været muligt at finde noget kildemæssigt belæg for dette ægteskab.²⁹ Det er for så vidt en skam, idet han må regnes for den mest, men ikke meget fremstående, af de fire (potentielle) svogre. Reventlow var bestemt ikke nogen fremtrædende slægt på den tid; Oves bror Henrik var i øvrigt leder af det store nordjyske bondeoprør i 1441.

Bedre gik det ikke for døtrenes mor Kirsten af den berømte Falk-slægt. Efter hr. Hennings død ægtede hun en Bord Jensen, der kendes som hendes ægtemand 1446-54. Hans bevarede segl beskrives meget rammende som ubestemmeligt.³⁰ De fleste af de bevarede breve, hvori enken, de fire søstre og deres ægtemænd optræder, handler i øvrigt om godsafståelser. Kirsten Falk

skrives ganske vist af Skjern, til vi sidste gang træffer hende i live i 1452, men hvad indebar det i praksis?

Det var ikke let at være godsejer i slutningen af 1300-tallet og første halvdel af 1400-tallet. Nedgangen i befolkningstallet efter pestepidemierne i 1300-tallet førte til mangel på arbejdskraft. Dette førte så atter til, at godsejerne måtte nedsætte afgifterne, hvis de ville skaffe sig fæstebønder til at dyrke deres gårde. De bedste måder at kompensere for denne konjunkturudvikling var enten heldige ægteskaber eller kongegunst, som førte til givtige administrative poster – og allerhelst begge dele. Dette lykkedes i rigt mål for Kristian Vendelbo, mens det for hans sviger- og dattersøn af Podebuskslægten, trods imponerende udgangspunkter, gik økonomisk ned ad bakke, sikkert ikke mindst fordi det kneb stærkt med den kongelige gunst.³¹ Det afgørende økonomiske knæk kom så med hr. Hennings løsepenge. Det må antages, at det har været nødvendigt at pantsætte store mængder gods for at rejse penge til løskøbelsen. Der har således næppe været meget tilbage at disponere over for de efterladte, og da der ydermere ikke var nogen socialt magtfuld mandsperson til at varetage deres interesser, måtte de tage til takke. De fem yderst højættede kvinder på Skjern oplevede således en af de mest spektakulære økonomiske og sociale rutscheture, vi kender til fra tiden.

Rosenkrantzerne tager over

Podebuskernes nedgang betød ikke Skjerns undergang som stormandssæde. I stedet gled godset over i en anden stormandsslægts hænder: Rosenkrantzerne. Slægten kendes fra midten af 1300-tallet, hvor dens ældste kendte repræsentanter hørte til samme kreds af ofte oprørske jyske stormænd som Vendelboerne på Skjern. Som andre jyske slægter blev Rosenkrantzerne dog inddraget i et mere fredeligt samarbejde med kongemagten under dronning Margrethe.

Magtens øverste tinder nåede slægten i 1400-tallet med Otte Nielsen og hans søn Erik Ottesen. Det var dem, der kom i besiddelse af Skjern og gjorde egnen deromkring til en del af deres magtsfære. Otte Nielsen blev under Erik af Pommern lensmand på Ålborghus og medlem af rigsrådet. Under Kristoffer af Bayern fik han 1444 rigets højeste verdslige embede som rigshofmester, og som sådan spillede han en nøglerolle, da Christian I blev valgt til dansk konge i 1448. Forinden var Ålborghus 1439 byttet ud med Kalø, som lå bekvemt for hans private interesser. På Djursland havde han ikke bare arvegods, men især havde han giftet sig til de store godser Skærso og (delvis) Bjørnholm. Otte Nielsen trådte tilbage som rigshofmester i 1452, men bevarede indflydelse, og ellers tog hans eneste søn Erik Ottesen over. Han kom tidligt i rigsrådet, blev

rigshofmester 1456 og forblev det til 1481 eller 1483, og han var mangeårig lensmand på Skanderborg. Ud over at arve sine forældres godser giftede han sig gennem sit ægteskab med Sophie Henriksdatter (Gyldenstjerne) til endnu et stormandsæde: Boller ved Horsens. Dertil samlede han sig yderligere gods, så hans samlede besiddelser ved arvedelingen omkring 1500 kan opgøres til ca. 800 gårde.³²

Da var Skjern for længst blevet en del af Rosenkrantzernes besiddelser. Deres interesse for egnen går mindst tilbage til 1450'erne. Fra 1451 indbetalte Otte Nielsen skatten for Rinds herred i det sydlige Himmerland, som han derfor må have haft som len, og fra 1457 til 1464 sad han på et helt midtjysk lensimperium ud over Kalø, som ses af fig. 5. Skjerns hjemherred Middelsom overgik senest 1459 til sønnen Erik Ottesen, men Sønderlyng herred mod nord, Nørlyng mod vest, Lysgård mod sydvest og Rinds mod nordvest forblev en del af Otte Nielsens len mindst til 1464.³³

Netop i 1464 skrives sønnen Erik Ottesen første gang til Skjern, og det gentager sig i to dokumenter fra 1466.³⁴ At han skrev sig af gården betyder dels, at han ejede i hvert fald en betydelig part af den, dels at han anså Skjern for så vigtig, at den var værdig at være hans "adresse" og den gård, der var med til at give ham identitet. Det stemmer smukt overens med, at der netop i de samme

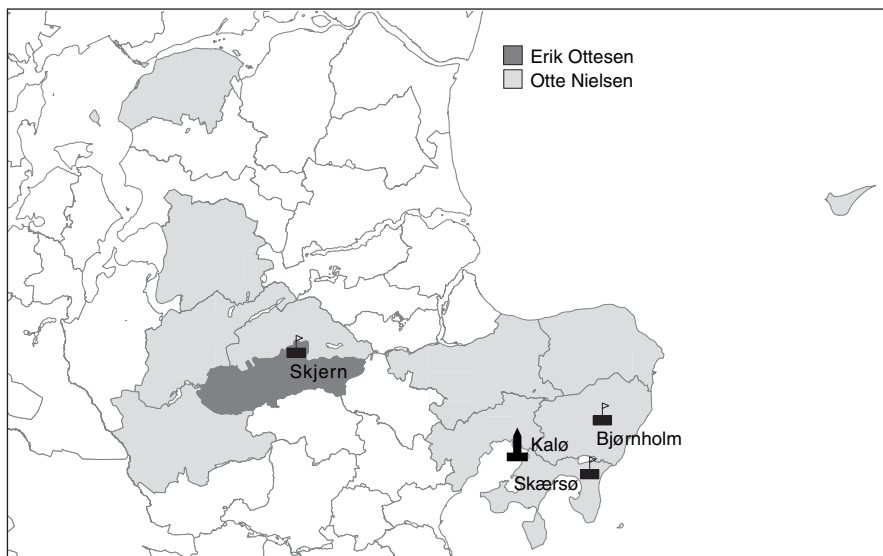

Fig. 5. Otte Nielsens og Erik Ottesens midtjyske len 1460.

Otte Nielsen's and Erik Ottesen's Central Jutland fiefs 1460.

år blev anlagt nye udenværker og måske bygget på selve borgen.³⁵ Brevene siger ikke, hvornår han præcis var blevet herre på borgen. Brevet fra 1464 handler om "Erik Ottesen til Skjern", der købte en fæstegård i nabolaget. Det peger snarere på, at han allerede var etableret. En fristende tanke kunne være, at der er sammenhæng mellem hans etablering på Skjern og overtagelsen af Middelsom herred fra faderen 1458 eller 1459, så at faderen netop overlod ham dette herred, fordi han var blevet eller i færd med at blive godsejer inden for det.

Hvordan Erik Ottesen blev ejer af Skjern, ved vi reelt intet om. Vi er i den meget usædvanlige situation hverken at kunne etablere et sandsynligt arveforhold eller have noget som helst spor af køb eller lignende. Det mest sandsynlige er, at han på én eller anden måde har købt sig ind, måske som en gradvis overtagelse af panterettigheder og arveparter i stil med, hvad hans far gjorde på Bjørnholm. En mulighed er, at det var Otte Nielsen, der forstrakte hr. Henning Podebusk med penge til betaling af (nogle af) hans løsepenge mod pant i hans gods, og at det har været det udgangspunkt, Erik Ottesen arbejdede videre fra. En enkelt kilde kunne godt tolkes sådan, at Otte Nielsen en tid selv havde interesser i Skjern.³⁶ Vi ved desuden, at han i 1446 købte det lille gods Ørbæk på Djursland af Henning Podebusks arvinger.³⁷ Det kunne være led i et mere omfattende økonomisk mellemværende.

Hvis der var tale om en kompliceret overtagelse af parter, var det uden tvivl en fordel både at sidde inde med den lokale politiske magt som lensmand og at have opbakning fra højeste sted, som Rosenkrantzernes generelt nød godt af. I 1474 tildømte Christian I Erik Ottesen "ald Skierne fang, mølle, skouff, marck, wott oc tiurt, inthet wndertagit".³⁸ Dombrevet havde til formål at afvise krav fra andre, og formuleringen "al Skjern" kunne tyde på, at der havde været flere parthavere. Uanset hvor korrekt dommen i øvrigt var, synes den at have virket. Vi kender ikke til, at den siden blev anfægtet, og Skjern forblev på Erik Ottesens og hans arvingers hænder. Endda gik også Bidstrup samme vej.

Skjern gods i Rosenkrantzernes tid

De arkæologiske udgravninger peger på, at Erik Ottesen havde udbygget det samlede anlæg på Skjern voldsomt i 1465-66, blandt andet med ekstra volde. Det har været en statusmarkering, men interessen for forsvarsværker skal nok også ses i lyset af, at Rosenkrantzerne i mange år havde ligget i fejde med andre østjyske magtfaktorer som Århusbispen og slægten Brok. Efter 1466 er der længe tavshed om Erik Ottesen på Skjern. Han skrev sig de følgende år af Bjørnholm, som han synes at have overtaget sidst i 1460'erne, skønt faderen først døde så sent som 1477.³⁹ Borgen Skjern fungerede dog videre. De arkæo-

Fig. 6. Ligsten over Erik Ottesen (Rosenkrantz) og hans hustru Sophie Henriksdatter (Gyldenstjerne). Stenen og de to jordiske rester lå oprindeligt i Mariager Klosterkirke, men blev i 1500-tallets anden halvdel overført til Hornslet Kirke. – Fra Chr. Axel Jensen: Danske adelige Gravsten, 1950.

Tombstone over Erik Ottesen (Rosenkrantz) and his wife Sophie Henriksdatter (Gyldenstjerne). The stone, and the pair's earthly remains, lay originally in Mariager Abbey Church, but in the second half of the 16th century they were moved to Hornslet Church.

logiske undersøgelser har vist, at bropillerne løbende blev fornyet.⁴⁰ En række skriftlige kilder omtaler Erik Ottesens foged på Skjern og viser, at borgen fortsat var centrum for Rosenkrantzernes midtjyske interesser.⁴¹ I sine sidste år fra 1495 til 1501 skrev Erik Ottesen sig i øvrigt igen regelmæssigt af Skjern, utvivlsomt fordi han i et glidende generationsskifte lod sønnen Niels få Bjørnholm og formentlig Holger få Boller (fig. 6).⁴²

Den direkte viden om Skjern gods fra Erik Ottesens tid er begrænset. Vi har ingen større skifter eller lovhævder, som vi har det for hans andre hovedsæder, Bjørnholm og Boller. Nogle bevarede breve eller afskrifter af sådanne viser, at

han med mellemrum købte fæstegods både tæt ved Skjern og længere mod nord og vest.⁴³ De er spredte spor af en godssamling, men løber i sig selv kun op i få håndfulde gårde.

To senere kilder gør, at vi ikke desto mindre kan danne os et ganske godt billede af Skjern gods i Erik Ottesens tid. Den ene er en skatteliste over en kraftig ekstraskat, som blev udskrevet i 1524. Den dækker 11 herreder, nemlig de fire i Salling samt Fjends, Nørlyng, Sønderlyng og Middelsom herreder på Viborgeggen, og Rinds, Gislum og Hindsted i det sydlige Himmerland. Herrederne i Salling og Hindsted herred er irrelevante for denne undersøgelse, men de seks andre er væsentlige og dækker blandt andet næsten hele Otte Nielsens midtjyske lensimperium. Listen er ordnet sådan, at den herred for herred nævner en række godsejere og for hver af dem igen de bønder, der betalte skat. Der er en række tolkningsproblemer i forbindelse med kilden, men sammenholdt med, hvad vi ellers har af jordebøger, lensregnskaber osv., gør den det ikke desto mindre muligt at rekonstruere ejendomsforholdene usædvanlig detaljeret, især når det gælder adelsgodset, hvor vi intet andet sted har så omfattende oplysninger for så stort et område. I denne sammenhæng er det heldigt, at kilden er særlig god for Middelsom og Sønderlyng herreder – de to herreder, som Skjern sogn ligger på grænsen af.⁴⁴

I 1524 var ikke bare Erik Ottesen, men også alle hans børn døde, men i skatelisten træffer vi to svigerbørn og en lang række børnebørn som ejere af gods i de seks herreder, undersøgelsen dækker. Der forekommer arvinger efter alle de fem børn, der endte med at dele arven efter Erik Ottesen, fordi de enten overlevede ham eller havde efterladt sig børn. Se stamtavle fig. 7.

Vigtigst var arvingerne efter den ældste søn, Niels Eriksen, da han havde overtaget selve Skjern Hovedgård. Niels Eriksens enke, Birgitte Olufsdatter (Thott), betalte dels et saldobeløb for “gårdsæderne til Skjern”, dels skat for forskellige specificerede bønder i Middelsom, Sønderlyng og Nørlyng herreder. Nogle af disse sad dog på gårde, slægten havde i pant af kronen, men de kan udskilles ved hjælp af andre kilder. Tilbage bliver 27 bønder ud over gårdsæderne. Dette kan sammenholdes med den anden kilde, som er et skifte efter hendes søn Christoffer, der overtog Skjern efter hendes død.⁴⁵ Skiftet blev afholdt 1562, men er bevaret i en senere afskrift fra 1583. Det omfatter Skjern Hovedgård, avlsgården Karmark, som nu nævnes igen, en mølle og 37 gårde i Skjern og Vester Velling sogne og 26 gårde i resten af Middelsom-Sønderlyng herreder. Af de sidstnævnte stemmer langt de fleste fint overens med dem, fru Birgitte betalte skat af 1524, og godset i Skjern-Vester Velling sogne må være de uspecificerede gårdsæder fra 1524. Hvis tilliggendet overhovedet var ændret efter 1524, var det marginalt. Det kan naturligvis være ændret mellem Erik

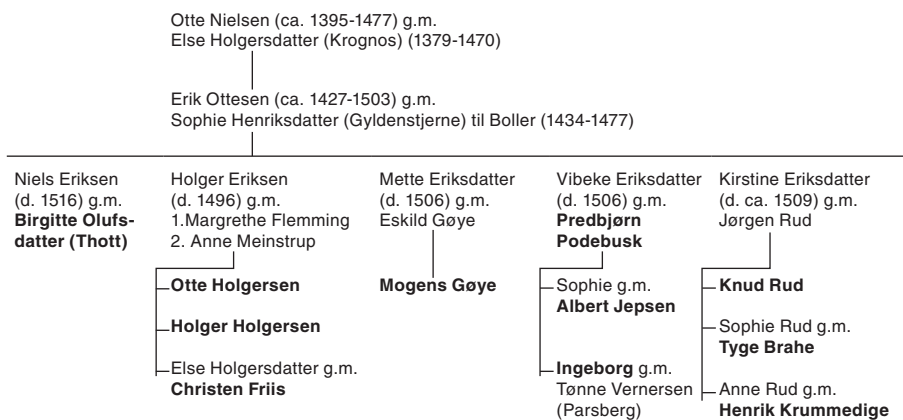

Fig. 7. Stamtavle over slægten Rosenkrantz, ca. 1450-1525. Stamtavlen omfatter de medlemmer af slægten Rosenkrantz, som forekommer i artiklen frem til 1525. Personer, der optræder i skattelisten fra 1524-25, er fremhævet med fed.

Family tree, descendants of the Rosenkrantz family c. 1450-1525.

Ottesens død og 1524, men det er ikke særlig sandsynligt. Niels Eriksen var efter alt at dømme en ret passiv godsejer, og det bedste bevis på, at han ikke har købt ret meget, er den store mængde gods omkring Skjern, der i 1524 tilhørte hans slægtninge. Hvis han havde ønsket at samle gods, havde det været det naturlige sted at begynde.

I 1524 møder vi ingen af Birgitte Thotts sønner. Hun bestyrede tydeligvis deres arv. Derimod optræder hendes svigersønner Tyge Krabbe og Erik Banner i listen. Det meste af deres gods i de 11 herreder havde dog med større eller mindre sikkerhed andre rødder, men Tyge Krabbes fire fæstegårde i Middelsom herred ligger påfaldende tæt ved Skjern og kan have været en del af hans kones arv.

I skattelisten møder vi tre efterkommere efter Erik Ottesens anden søn Holger Eriksen, nemlig hans sønner Otte Holgersen og Holger Holgersen (Rosenkrantz) og deres svoger Christen Friis. Erik Ottesens ene datter Mette havde været gift med Eskild Gøye, og blandt deres børn optræder sønnen, den berømte Mogens Gøye. En anden datter af Erik Ottesen, Kirsten, havde været gift med Jørgen Rud til Vedby på Sjælland. Af hendes efterkommere optræder sønnen Knud Rud og svigersønnerne Henrik Krummedige og Tyge Brahe.

Næsten alt gods på egnen tilhørende disse syv personer var med større eller mindre sikkerhed arv efter Erik Ottesen. Vi kan dokumentere det for Mogens Gøyes vedkommende, da det fremgår af hans datter Eline Gøyes jordebog –

som i øvrigt nævner tre gårde mere på egnen end skattelisten – og der er også belæg for, at enkelte af Rudernes gårde var arvet fra Erik Ottesen.⁴⁶ Men det må gælde (næsten) alle de andres også, da disse personer ellers var knyttet til Østjylland, øerne, Skåne og Norge og næppe havde nogen fornuftig grund til selv at samle gods på Viborgeggen.

Mere kompliceret er det med arvingerne efter Erik Ottesens tredje datter, Vibeke. Hendes mand, Predbjørn Podebusk, levede endnu i 1524 og optræder i listen sammen med en datter og en svigersøn. Predbjørn Podebusks betydelige gods i Gislum herred var med sikkerhed hans anden kones arv, men 26 gårde i Middelsom-Sønderlyng herreder og måske også 12 i Nørlyng og Fjends kunne godt stamme fra Vibeke Eriksdatters arv. Det samme gælder 9 gårde, som Predbjørn Podebusks ene datter sad med, og 23 som hans i øvrigt sjællandske svigersøn Albert Jepsen (Ravensberg) betalte skat af. Hr. Predbjørns døtre og svigersønner var ikke knyttet til Jylland, og det forekommer meget sandsynligt, at deres gods der var mødrene arv. Predbjørn Podebusks eget gods i Middelsom-Sønderlyng herreder lå især i den østlige del og dermed forholdsvis tæt på Bidstrup, som var kernen i Vibeke Eriksdatters arv, men som selv ligger uden for skattelistsens dækningsområde. Det er meget sandsynligt, at han netop ud over Bidstrup har fået noget af det fæstegods, der lå mellem Skjern og Bidstrup.

Herred							
	Middelsom	Sønderlyng	Nørlyng	Fjends	Rinds	Gislum	i alt
Birgitte Thott	43	20					63
Tyge Krabbe	4						4
Otte Holgersen	6	11			6		23
Holger Holgersen		5					5
Christen Friis	4	6				2	12
Mogens Gøye	8	3			1		12
Knud Rud	6				1	5	12
Henrik Krummedige	2						2
Tyge Brahe	1					1	2
Fire grene i alt	74	45	0	0	8	8	135
Predbjørn Podebusk	16	10	6	6			38
Albert Jepsen					23		23
Fru Ingeborg		5		4			9
P. Podebusk og børn	16	15	6	10	23	0	70
Totalt	90	60	6	10	31	8	205

Tabel 1: Gods omkring Skjern tilhørende Erik Ottesens efterkommere 1524/25.

Properties around Skjern belonging to decendants of Erik Ottesen 1524/25.

Godsmasserne er sammenfattet i tabel 1. Vel er det ikke sikkert, at alle 205 gårde gik tilbage til Erik Ottesen, men det må dreje sig om langt de fleste.

Kortet fig. 8 viser beliggenheden af godset i Middelsom og Sønderlyng herreder. Kernen var Skjern-Vester Velling sogne, som, efter alt hvad vi ved, var 100% ejet af Rosenkrantzene. Dertil var der koncentrationer i en håndfuld nabosogne, en særlig koncentration i Vejrum-Tisted i den vestlige del af Sønderlyng herred, og endelig var der en del gods i Grensten og Langå sogne mod øst – lige tæt ved Skjern og Bidstrup. I de øvrige herreder var besiddelserne mere sporadiske.

Skjern var dermed et eksempel på det, Erik Ulsig har defineret som et storgods, og som ellers omfatter markante stormandsæder som Ågård ved Fjerrikslev, Rosenkrantzernes Bjørnholm og Brokernes Clausholm og Gammel Estrup på Djursland eller Vallø og Vemmetofte på Sjælland. Godset havde en kerne som omfattede de to sogne Skjern-Vester Velling med 35 gårde, hvilket er en typisk størrelse for tidens storgodser. De yderligere godt 100 gårde i Middelsom-Sønderlyng herreder udgør det, Erik Ulsig har kaldt *arronderet strøgods*, altså gods, der var delvis, men ikke helt samlet, og lå i rimelig afstand

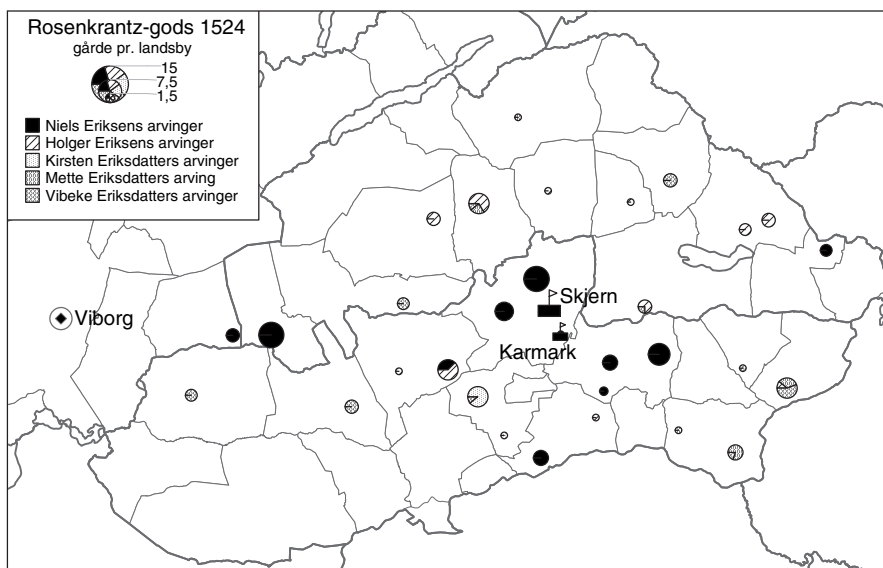

Fig. 8. Kort over gods i Middelsom-Sønderlyng herreder tilhørende Erik Ottesen Rosenkrantz' efterkommere 1524.

Fig. 8: Map showing the estates in Middelsom-Sønderlyng districts belonging to descendants of Erik Ottesen Rosenkrantz in 1524.

fra hovedgården. Også det havde en størrelse, der fint kan konkurrere med andre kendte stormandssæders.⁴⁷ I dobbeltherredet Middelsom-Sønderlyng må Erik Ottesen have ejet mellem hver femte og hver fjerde gård (der var ca. 630 i alt). Også det svarer meget godt til andre storgodsers dominans i deres lokalområde. Interesserne længere mod nord og vest fremstår mere sporadiske, som typisk var.

Oven i købet havde Skjern eksklusive privilegier. Ved middelalderens slutning havde Rosenkrantzterne patronatsret over Skjern og Vester Velling kirker. I hele Viborg Stift er det eneste andet sikre eksempel på et adeligt patronat før reformationen Store Restrup's patronatsret over Frejlev og Sønderholm.⁴⁸ Patronatsrettens alder er ukendt, men den kan gå langt tilbage. I 1453 fik Viborg-bispen ganske vist taget et højtideligt vidne om, at Hr. Henning Podebusk og hans forfædre aldrig havde haft patronatsret til de to kirker.⁴⁹ Dokumentet giver imidlertid kun mening, hvis andre hævdede det modsatte. I betragtning af at Rosenkrantzterne senere kunne hævde patronatsretten, havde bispens i øvrigt ukendte modpart måske en vis ret.

Videre dannede det meste af Skjern-Vester Velling sogne et birk. Det omtales første gang i 1566, og i skiftet fra 1562/83 siges det meste af de to sogne udtrykkelig at ligge i det – tilsyneladende gjaldt det dog ikke Iglso og Lille Torup længst mod syd, som nævnes under "Middelsom herred". Hvor gammel birkeretten er vides ikke. Det forekommer dog mest sandsynligt, at den er erhvervet under Rosenkrantzterne, som også erhvervede birkeret til Bjørnholm 1459 og til Boller på et ukendt tidspunkt før 1558. Skjern birk var det eneste adelige birk i Viborg Stift i middelalderen.⁵⁰

Skjern var ved Erik Ottesens død et virkeligt stormandssæde med et stort og overvejende godt arronderet gods og særlige privilegier. Det er umiddelbart overraskende for et gods, der ikke var gået i arv. Det er svært at vide, hvor meget af dette, som var Erik Ottesens værk, men set i lyset af oplysningerne fra begyndelsen af 1400-tallet er det mest sandsynlige, at Skjern fra gammel tid har været et markant storgods, som det på én eller anden måde lykkedes Erik Ottesen at overtage forholdsvis samlet. Det betyder ikke, at godset ikke er undergået ændringer i hans tid, men der må have været et godt grundlag at bygge på.

Lensimperiet

Skjernes betydning som magtcenter var imidlertid endnu større, end hvad det umiddelbare godstilliggende betingede. Rosenkrantzterne havde nemlig også betydelige offentlige len, som også administreredes fra Skjern. Det er allerede

omtalt, at Otte Nielsen var lensmand over en række herreder på egnen, før Rosenkrantzerne med sikkerhed var rykket ind på Skjern. Kernen i dette lensimperium gik videre til Erik Ottesen. Hjemherredet Middelsom havde han fra 1459, Sønderlyng senest fra 1472, og Rinds overtog han en gang mellem 1472 og 1484. Oplysninger fra hans sidste år viser, at han da havde alle tre herreder i pant. Netop de tre herreder rummede langt det meste af Skjerns tilliggende.⁵¹

Lensmanden var blandt andet en slags godsadministrator for selvejerbønderne og de kongelige fæstebønder i lenet. I de tre herreder, Erik Ottesen havde i pant, var der fire nævneværdige klumper af kongeligt gods: en godsmasse i Gedsted-Ør. Bølle sogne i Rinds herred, Fussing Birk i Sønderlyng herred og dels Øster Velling Birk dels en godsmasse med centrum i Odsgård og Vinkel i Middelsom herred. Erik Ottesen havde det hele i pant, enten som del af herredsforleningen eller særlige len. I Middelsom og Sønderlyng herreder, hvor langt det meste af Skjerns fæstegods lå, omfattede forleningerne ca. 50 kongelige fæstegårde og ca. 73 selvejergårde. Dem administrerede Erik Ottesen stort set på linje med sine egne. Sammen med de ca. 150 fæstegårde, han selv ejede, betyder det, at man fra Skjern var direkte herskab for ca. 275 gårde. Det er 44% af det samlede gårdtal, der er rekonstrueret i de to herreder. Dominansen i lokalområdet var altså meget betydelig. Den er vist på kortet fig. 9.

Hertil kommer lensmandens mere "offentlige" magt som skatteopkræver og kongens lokale arm i øvrigt. Som sådan var han overordnet herredsfogderne og havde indflydelse på herredstinget, og Jeppe Netterstrøm har i sin analyse af Rosenkrantzernes fejder med slægten Brok og Århusbispen peget på, at det i høj grad kunne være en fordel også for private interesser.⁵² Middelsom og Sønderlyng herreder rummede ganske vist ikke noget kongeligt slot, som kunne give lensmanden militær magt og dermed yderligere status og indflydelse. I praksis må Skjern have haft den rolle.

Hvad Rosenkrantzerne havde skabt var en slags privat slotslen, hvor deres private herregård på én gang var center for deres privatgods, kron- og selvejergodset i herrederne og for udøvelsen af den "offentlige" magt, der nu var. Noget lignende kendes enkelte andre steder – ved Gyldenstjernernes Tim og Ågård eller slægten Bjørns Stenalt, hvor de lokale stormænd også i perioder havde de omliggende herreder som len, ofte pantelen – men ingen steder varede det så længe som ved Skjern.

Det spiller en rolle, at der heller ikke var alvorlige konkurrenter til Rosenkrantzernes lokale magtstilling. Af andre adelsgodser af betydning rummede de to herreder Tjele, som var pænt stort, og Vingegård og Gjandrup (forgænger for Fussingø), som var jævne, men hvis ejere ikke på nogen måde havde

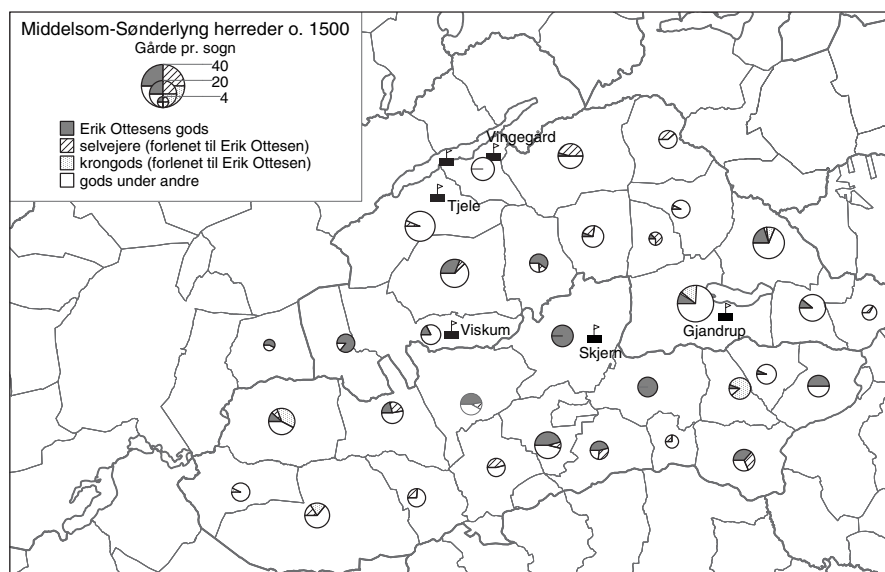

Fig. 9. Kort over det privat- og lensgods, Erik Ottesen sad inde med i Middelsohm-Sønderlyng herreder 1500 i forhold til andet gods i herrederne. Rekonstrueret ud fra senere oplysninger.

Map showing the private estates and fiefs held by Erik Ottesen in Middelsohm-Sønderlyng districts in 1500 relative to the other estates in the districts. Reconstructed on the basis of later information.

Rosenkrantzernes position hverken lokalt eller på rigsplan. Eneste markante potentielle konkurrent var Viborgbispens, som dog kun havde lidt gods (især det lille bispelen Viskum) inden for de to herreder. Største gejstlige godsejer var i øvrigt Mariager Kloster, som Rosenkrantzerne havde særdeles gode forbindelser til – og delvis selv sponserede.⁵³

De næste generationer

I årene 1494-99 var Erik Ottesen i gang med at skifte sit enorme gods mellem sine arvinger. I 1499 fik den afdøde søn Holgers børn Boller gods og i alt ca. 185 bondegårde. Ved samme lejlighed nævnes den ældste søn Niels Eriksen til Bjørnholm og Henrik Nielsen til Bidstrup. Man kunne forestille sig, at det var meningen, at Henrik også skulle have det mere vigtige Skjern. Han døde imidlertid i 1500 – før sin far.⁵⁴

Ved det endelige skifte fik den eneste tilbageværende søn, Niels Eriksen, Skjern. Vi ved, at han i den anledning skulle betale sin svoger Jørgen Rud 2.000

mark for hans kones andel i Skjerns bygninger, men Jørgen Rud skulle så også fyldestgøre Vibeke Eriksdatter og hendes mand Predbjørn Podebusk for deres krav. Hvis de andre arvinger har skullet have en tilsvarende andel, må bygningerne have været vurderet til hele 7.000 mark, og selv hvis de andre arvinger af én eller anden grund ikke skulle kompenseres, må værdien have været mindst 4.000, da Niels Eriksens egen part som broderlod må have været dobbelt så stor som hver af søstrenes.⁵⁵ Det kan ses i forhold til, at to bondegårde få år før var solgt for 200 mark.⁵⁶ Det må have været anselige bygninger, der stod på stedet.

Da Niels Eriksen i forvejen havde fået Bjørnholm med stort tilliggende, kunne han kun overtage en del af fæstegodset til Skjern. Skattelisten fra 1524 peger dog på, at han fik det vigtigste, nemlig alt godset i Skjern-Vester Velling sogne. Dertil kom den sekundære samling i Vejrum-Tisted og lidt andet, så han i alt fik ca. 65 gårde eller mellem en tredjedel og halvdelen af det fæstegods, der havde hørt under Skjern i faderens tid. Skjern var herefter ikke noget voldsomt stort gods, men det havde stadig en meget stor kerne. Oven i det overtog Niels Eriksen også panteretten over Middelsom og Sønderlyng herreder inklusive Fussing Birk og Odsgård-Vinkel godset.⁵⁷ Alt i alt blev ca. 175 gårde eller godt en fjerdedel af alle i de to herreder stadig administreret fra Skjern.

Over halvdelen af Skjerns eget fæstegods blev derimod spredt blandt de øvrige arvinger, som vi tidligere har set. Det er slående, at alle arvinger fik del i det, og det peger på, at Skjerns gods var det sidste, man delte, så man brugte det til at sikre, at alle arvelodder fik den rette størrelse. En meget stor del af det, der før havde været tilliggende til Skjern, var nu fjernt strøgods for folk med deres hovedinteresse andre steder. I praksis er det dog tænkeligt, at nogle af dem lod Niels Eriksens foged på Skjern fortsætte med at administrere disse for dem så fjerne fæstegårde.

Niels Eriksen døde allerede i 1516, men i første omgang holdt hans enke Birgitte Thott sammen på besiddelserne (fig. 10). Ved det endelige skifte fik hver af de tre sønner et gods, og man synes så vidt muligt at have holdt det centrale fæstegods til hver af dem samlet. Skjern tilfaldt Christoffer Nielsen, som også overtog Middelsom-Sønderlyng-pantet. Han beholdt det i hele sin levetid, men umiddelbart efter hans død indløste kronen pantet.⁵⁸ Skjern var ikke længere magtcenter for hele egnen.

Snart var det knap et gods. Christoffer Nielsen var barnløs, og alle hans søskende døde før ham. Ved hans død i 1561 var hans nevøer og niecer arvinger til hans meget store gods, der nu omfattede ikke bare Skjern, men også Bjørnholm og adskilligt andet. Det tidligere omtalte skifte viser, at der var ikke mindre end 17 arvinger – 6 nevøer og 11 niecer (fig. 11). Ved skiftet i 1562

Fig. 10. Ligsten over Niels Eriksen (Rosenkrantz), hans kone Birgitte Olufsdatter (Thott) og datteren Karine. – Fra Chr. Axel Jensen: Danske adelige Gravsten, 1950.

Tombstone over Niels Eriksen (Rosenkrantz), his wife Birgitte Olufsdatter (Thott) and their daughter Karine.

overtog de tre nevøer Mogens Krabbe, Otte Banner og Frans Banner i fællesskab Skjern hovedgård, godset i Skjern birk og enkelte andre gårde på egnen, mens 23 af de 63 fæstegårde, som havde udgjort Skjerns fæstegods de sidste fyrre år, blev fordelt mellem fire niecer. Meningen synes at have været, at de tre fætre skulle drive det nu yderligere reducerede gods som en slags anparts-

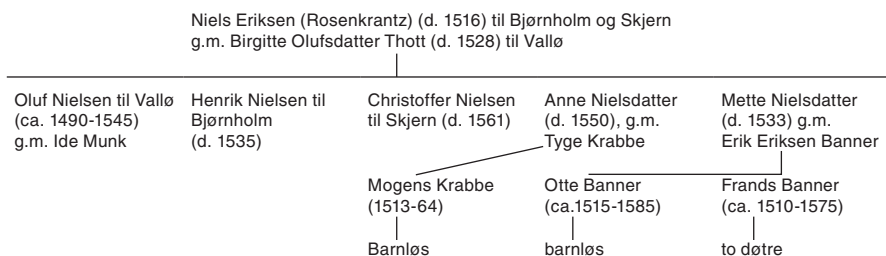

Fig. 11. Stamtavle over Niels Eriksens (Rosenkrantz) efterkommere. Tavlen omfatter alle de af Niels Eriksens børn, som blev voksne, men kun de tre børnebørn, som arvede Skjern

Family tree, descendants of Niels Eriksen (Rosenkrantz).

selskab. Vi ved ikke, om det fungerede, men egentlig forekommer det tvivlsomt. Mogens Krabbe døde allerede i 1564, og hans to fætre henholdsvis 1575 og 1585. Ingen havde lyst eller evne til at købe de andre ud.

Tvært imod gik opsplitningen videre. Mogens Krabbe og Otte Banner var barnløse, så deres parter synes delt igen. I 1608 og 1613 købte Eske Brok parter i “Skjerne gordt och godtz” af to arvinger efter Mogens Krabbe.⁵⁹ I 1626 ejede Eske Brok “dj thoe parter af den siste part” i hovedgården og møllen samt fire gårde, et bol og to huse i birket og fire gårde mere på egnen. Parten i hovedgården var da bortfæstet til en bonde.⁶⁰ Andre parter endte hos kronen. I 1601 afhændede Tage Krabbe – endnu en arving af Mogens Krabbe – sin part i hovedgård og mølle med hele 15 gårde i Skjern-Vester Velling sogne til kronen.⁶¹ I 1617 erhvervede kronen “Skjern Ladegård”, som siges at være lig en sjattedel af hovedgården, samt fem gårde i de to sogne af Christoffer Gersdorff, som på én eller anden måde må have fået disse ejendomme fra Banner-slægten.⁶² Kronen havde nu ca. halvdelen af det gamle gods.

Selv om forholdene ikke er fuldt belyst, ser det ud til, at Skjern gik fuldstændig i opløsning. Ganske vist tales der fortsat om parter i “Skjern hovedgård”, men det må være højst tvivlsomt, om den reelt har fungeret som sådan. Ifølge senere beretninger blev selve borgen ødelagt af kejserlige tropper 1627.⁶³ Det forekommer dog mest sandsynligt, at den for længst var opgivet som herskabsbolig, og det kan ikke udelukkes, at de senere beretninger er romantiske forestillinger, som måske skulle gøre det lettere at forstå, at en så markant herregård helt forsvandt. Der er mere drama og romantik i en fortælling om krig end i redegørelser for indviklede arvedelinger.

Fig. 12. Malet efterligning af gobelin fra 1700-tallet opsat på herregården Gl. Estrup. Midt i billedet ses voldstedet Skjern Slot markeret med en romantisk ruin. Til venstre hovedgården Karmark og til højre Skjern Hovedgård. Nord for åen ligger Skjern Kirke, lige op til landevejen mod Løvskaal, som er ført over åen via en træbygget bro. I 1692 valgte den daværende ejer Augusta Elisabeth Rumohr, som boede på Karmark, at genoprette herregården Skjern ved at opføre en ny hovedbygning på avlsgården og ombygge gården Karmark. Begge steder blev der brugt byggesten fra slottet. Maleriet supplerer en serie gobeliner fra 1600-tallet visende Skeelernes ejendomme. Skjern og Karmark blev købt af ejeren af Gl. Estrup, Christen Skeel, i 1721. – Foto: Martin Ravn, Foto/Medicafdelingen, Moesgård.

Painted imitation of a tapestry from the 18th century hanging at the manor of Gammel Estrup. The stronghold Skjern Castle can be seen in the centre, marked by a romantic ruin. To the left, the home farm Karmark and to the right the manor Skjern Hovedgård. To the north of the river lies Skjern Church, directly on the highway towards Løvskaal, which crosses the river on a wooden bridge. In 1692, the then owner, Augusta Elisabeth Rumohr, who lived at Karmark, chose to resurrect Skjern Manor by constructing a new main building at the home farm and converting the farm of Karmark. In both places, building stone from the castle was used. The painting supplements a series of tapestries from the 17th century showing properties owned by the Skeel family. Skjern and Karmark were bought by the owner of Gammel Estrup, Christen Skeel, in 1721.

I løbet af 1600-tallet var de tre oprindelige parter i Skjern blevet til tre meget store gårde, hvor man bl.a. træffer en birkeskriver og en herredsfoged. Karmark afløste Skjern som sæde for fogden for den del af godset, der nu hørte under Overgård. En arving herfra, Augusta Elisabeth Rumohr, boede først på Karmark. I 1686 fik hendes mand en part i Skjern foræret af kronen, og 1692 anlagde hun en ny hovedgård på stedet. Først 1721 blev alle parter dog samlet af Christen Skeel, og godset var herefter i Skeelernes eje til 1813.⁶⁴ Skjern var nu en pæn stor hovedgård med et middelstort fæstegods, men hverken virkelig storgods eller sæde for sin ejer (fig. 12).

Afslutning: De skriftlige vidnesbyrd set i lyset af de arkæologiske

Denne historiske undersøgelse er gennemført parallelt med en arkæologisk. Der er derfor grund til kort at drøfte, hvordan resultaterne egentlig passer sammen.

Skjern dukker op i de skriftlige kilder i 1340'erne. De arkæologiske undersøgelser peger på, at det også er omkring det tidspunkt, borgen blev anlagt. Det betyder, at vi kender den historiske baggrund for borgens anlæggelse og de første ejere. Sådan er det langt fra altid. Når vi gør det for Skjerns vedkommende, hænger det sammen med, at det var en meget vigtig borg ejet af særdeles magtfulde mænd. Borgen er anlagt, hvor den er, af strategiske grunde, men utvivlsomt også fordi slægten Vendelbo havde store jordbesiddelser på stedet. De skriftlige kilder viser, at Skjern var et storgods først i 1400-tallet. Alt taler for, at det går længere tilbage.

Efter 1340'erne har vi først positivt belæg for ejerforholdene igen i begyndelsen af 1400-tallet. For perioden derimellem kan en ejerrække dog med meget stor sikkerhed rekonstrueres. Her er det et væsentligt arkæologisk resultat, at borgen var i kontinuerlig brug i perioden, og at borgen renoveres netop som Kristian Vendelbo var ved at nå toppen af en imponerende karriere.

Der skete et brud i ejerrækken i 1450'erne, men fra 1460'erne og 100 år frem var Skjern et hovedsæde for slægten Rosenkrantz. Vi kan i skriftlige kilder konstatere, at borgen i den periode var centrum for et stort gods kompleks, som der var knyttet store privilegier til, og at den samtidig reelt fungerede som lensslot. Det stemmer særdeles godt med, at der kan konstateres store udvidelser af anlægget efter 1460.

Skjern gods blev reduceret ved en arvedeling i 1503, men bevarede sin betydning til 1561, og igen stemmer det godt med arkæologiske spor af kontinuerlig brug. I 1562 blev en ny arvedeling imidlertid begyndelsen til en opløsning

af godset. Det er derfor overraskende at se spor af modernisering af hovedbygningen sidst i 1500-tallet. Her er der brug for yderligere undersøgelser, både historiske og arkæologiske.

NOTER

1. Poulsen 1955, s. 5-48.
2. Jyske Krønike 1995, s. 44.
3. Kousgård Sørensen 1996, s. 211, 469; 1987, s. 118f.
4. Ejnar Poulsen har på et lidt andet grundlag nået samme opfattelse, Poulsen 1955, s. 9f.
5. Bøgh 1992. *Diplomatarium Danicum* (herefter forkortet DD) 3. rk. 1. bd. nr. 47 med nr. 48, nr. 36. Når der i det følgende optræder datoer i tekst eller noter uden henvisning, kan pågældende breve findes i DD under den angivne dato.
6. DD 3. rk. 2. bd. nr. 69, nr. 336.
7. Ulsig 1985, s. 259, 263ff, 272; Lerdam 2001, s. 3ff. I et dårligt overleveret og sent oversat brev af 30. maj 1331 kaldes han marsk. Dette kan næppe bære den konklusion, at han dermed havde mistet drostembedet. I et enkelt brev af 17. januar 1341 omtales han som "vor drost", men da han senere i et brev udstedt af det kongelige kancelli kaldes "fordum vor elskede faders drost" (DD 3. rk. 1. bd. nr. 354) og allerede 15. juli 1341 benævnes som forhenværende drost, må den enkeltstående omtale af ham som Valdemar Atterdags drost antages at bero på en fejlskrivning.
8. Lerdam 2001, s. 7f, hvor der mangler en henvisning til DD 3. rk. 4. bd. nr. 256.
9. DD 3. rk. 2. bd. nr. 338 sammenholdt med DD 4. rk. 11. bd. nr. 566-567; Antoniewicz 1976, s. 35ff. Peders brødre kaldes "fratres couterini", hvilket i Danmarks Riges Breve oversættes "halybrødre". Ordret betyder det imidlertid brødre med/af samme mor, og da disse ifølge brevet ligesom Peder skal have andel i borgen Skjern, må meningen være at skelne disse fra nogle arvinger, som var børn af Peder Vendelbo i et tidligere ægteskab, f.eks. (nogle af) de omtalte døtre. Når Niels Eriksen af Linde af den såkaldte Saltensee af Linde-slægt optræder som udsteder af brevet, indicerer det nok, at han var formynder for enken og den som umyndig nævnte Peder (og hans brødre), hvilket atter indicerer, at fru Arine tilhørte denne slægt. Erik Nielsen har da sikkert været hendes bror. Modtager af brevet er en Mikkel Pedersen, der har optrådt på en måde, der indicerer, at han også er arving; søn af Peder Vendelbo eller svigersøn? Dette skal ikke søges forfulgt yderligere her.
10. Lerdam 2001, s. 4 har store problemer med dette. Han standser ved, at han er sønnesøn af drost Peder via en Niels Vendelbo, som har tabt sin seglstamp i Idom sogn i Vestjylland (jf. Mejdahl 1987). Denne seglstamp viser imidlertid en tøndehjelm og ikke Vendelboernes hoved (i profil), så her er ingen slægtsforbindelse (tak til Lis Helles Olesen, Holstebro Museum, som har skaffet mig et tydeligt foto af seglstampen). Danmarks Adels Aarborg (herefter forkortet DAA) 1935 (s. 109ff) præsenterer det som en "Antagelse", at Kristian Vendelbo var søn af drosten.
11. Danske Adelige Brevkister, s. 18f. Dette brev havnede i hans brors svigersøns svigersøns arkiv, hvilket stærkt indicerer slægtskabsforholdet.
12. Denne arvepart kan følges i *Repertorium Diplomaticum Regni Danici Mediævalis* 2. rk (fremover forkortet Rep. II) nr. 1596 og nr. 6870. Sidstnævnte er hr. Anders Ja-

- kobsens (Bjørn) testamente fra 1491, hvor han fortryder, at han har taget lovhævd (tinglyst ejendomsadkomst) på godset, som han blot havde i pant.
13. Danmarks gamle Personnavne, Tilnavne sp. 1180; Danske Adelige Sigiller (fremover forkortet DAS) A VI, 15.
 14. Lerdam 2001, s. 9ff; Bøgh 2003.
 15. Niels Bugges ejerskab af Støvringgård indiceres kraftigt af Rep. II 8766 (fra 1499), jf. DD 3. rk. 2. bd. nr. 318. Vedr. Vosborg, Nr. Vosborgs forgænger, må vi nøjes med forskellige mindre præcise indicier.
 16. Arines navn fremgår af DD 4. rk. 6. bd. nr. 67. DAA 1935 tilskrifer ægteparret tre børn for mange. Hvem deres børn var, fremgår tydeligt af DD 4. rk 8. bd. nr. 95, 98, 118, 125, 128 og 215 fra 1401, hvor Ellen og hendes tre svigersønner afleverer rettingeheder arvet efter hr. Kristian til dronning Margrethe. Det fremgår, at Arine da var død. Da den Kirstine, som omtales i DD 4. rk. 7. bd. nr. 346, ikke optræder i de nævnte breve, er hun ikke, selvom det modsatte hævdes i kommentaren i DD, en datter af hr. Kristian.
 17. Madsen 1989; DD 4. rk. 1. bd. nr. 1408; Repetorium Diplomaticum Regni Danici Mediævalis (1. rk.) (herefter forkortet Rep. I) nr. 5249.
 18. DD 4. rk. 7. bd. nr. 192; Ulsig 1968, s. 102ff, 173f; DD 4. rk. 11. bd. nr. 351, 352, 355, 356, 357, 359, 360, 364, 368, 133, jf. 86.
 19. DD 4. rk. 12. bd. nr. 120, 121, 152.
 20. Prange 1984; Prange 1986. Knud Pranges forklaring på Stensballes arvegang virker lidet trolig. Lerdam 1996, s. 95. Danske Magasin 4. rk. bd. 1, 1864, s. 93, jf. Barner 1874, diplomatarium s. 147f.
 21. Bøgh 2010; DD 4.rk. 12. bd. nr. 152; Putbusser Regesten nr. 696.
 22. DD 4. rk. 11. bd. nr. 566-67; Antoniewitz 1976, s. 46; Ulsig 1968, s. 216, 301.
 23. Antoniewitz 1976, s. 51ff. forklarer tingene på en anden måde og har oversat et brevreferat i Danske Adelige Brevkister s. 156. Den her givne udlægning forklarer, hvorfor fru Kirsten og hendes døtre senere frit kunne disponere over hendes arvede gods og er i øvrigt i tråd med ånden i aftalen fra 1409. Arrangementet forudsatte formentlig, at hr. Henning udbetalte et kontant beløb til gengæld. Ulsig 1968, s. 420.
 24. Svenskt Diplomatarium bd. II nr. 1886; Bøgh 2010. Materialet om tilfangetagelsen kan findes i Die Chroniken der niedersächsischen Städte 1902, s. 408 med noter, Putbusser Regesten nr. 752 og Hansischer Urkundenbuch bd. VII,1 nr. 210, 267. Temaet for den i sidstnævnte dokument omhandlede voldgiftsdom må udelukkende have været ekstraudgifter i forbindelse med indhentning af Erik af Pommerns skriftlige kvittering for frigivelsen af de fangne hamburgere, mens andre udeståender må have været bragt ud af verden længe inden.
 25. Testament des Henning Putbus 1882, s. 181ff. oversat af Anders Bøgh.
 26. Rep. I nr. 7763; De ældste danske Archivregistraturer (fremover forkortet ÆA) bd. II s. 365; ÆA bd. V s. 680; Rep. II nr. 550, nr. 5571; ÆA II s. 365f, 371; Danske Adelige Brevkister s. 128.
 27. Rep. II nr. 284, 540, 1929; Fru Eline Gøyes Jordebog s. 202; Rep. II nr. nr. 2400, 5571; Danske Adelige Brevkister s. 128.
 28. Rep. II nr. 2400, 5550, 5571; Danske Adelige Brevkister s. 128. Hans Eriksens søns segl er bevaret: DAS CXXVII 9. Det bliver vi imidlertid ikke klogere af.
 29. Rep. II nr. 2611; Fru Eline Gøyes Jordebog s. 202; Rep. II nr. 5550, 5571; Danske Adelige Brevkister s. 128. DAA 1908 s. 362. Det forhold, at ingen mand til Ellen om-

- tales i Rep. II nr. 5550, mens Iver Christensen levede 1499 (Fru Eline Gøyes Jordebog s. 378) taler nærmest imod eksistensen af dette ægteskab.
30. Rep. Nr. 7604, 7605; ÆA V s. 679f.; DAS M 12.
 31. Der findes en række breve vedr. godssalg og pantsætninger, foretaget af hr. Henning, som læseren dog ikke skal trættes med her.
 32. Barner 1874, s. 116-164 og 183-210.
 33. Christensen 1983, s. 60-61 og 366; Barner 1874, s. 195.
 34. Rep II nr. 1833, Barner 1874, diplomatarium nr. CXVI og CXVIII.
 35. Kock & Svart Kristiansen 2010, s. 129 ff.
 36. Rep II nr. 2230.
 37. Rep I nr. 7605.
 38. Rep II nr. 3555.
 39. Barner 1874, s. 198.
 40. Kock & Svart Kristiansen 2010, s. 129 ff.
 41. Rep II nr. 6494, 6698, 6971.
 42. Barner 1874, diplomatarium nr. 177, 184a, 189, 196. Om arvedelingen også Barner 1874, s. 209-10.
 43. Barner 1874, diplomatarium nr. 149-151; Rep II nr. 4781, 4830-31, 4922, 8635, 8765, 8768 og 9469.
 44. Skattelisten findes i Rigsarkivet, regnskaber indtil 1559, Reg 108A, pk. 6 nr. 1, kongeskat af Viborg stift 1524/25. Den er nærmere diskuteret i Porskrog Rasmussen 2007.
 45. Rigsarkivet, Privarkiv Christoffer Nielsen Rosenkrantz, skifteforretning efter Christoffer Nielsen Rosenkrantz 1561-83.
 46. Fru Eline Gøyes Jordebog, s. 186f; Rep II nr. 4781, 4830-31, 4922 og 9469.
 47. Ulsig 1968, s. 308-326.
 48. Dahlerup 1956, s. 11, 28, 48, 59 og 71.
 49. Diplomatarium Vibergense, s. 348-49.
 50. Lerdam 2004, s. 101, 102, 105 og 116.
 51. Barner 1874, s. 195 samt diplomatarium nr. 193; Heise 1883, s. 69 samt diplomatarium nr. 2 og 137.
 52. Netterstrøm 2007, bl.a. s. 36, 5, 110 ff.
 53. Porskrog Rasmussen 2007.
 54. Barner 1874, s. 209-210 og diplomatarium nr. 196.
 55. Heise 1883, diplomatarium nr. 11.
 56. Barner 1874, diplomatarium nr. 195.
 57. Heise 1883, s. 69; samt analyse af skattelisten fra 1524.
 58. Heise 1883, s. 273-282.
 59. Eske Brock medt egen handt, s. 55 og 134.
 60. Skiftet efter rigsråd Eske Brock, s. 61f.
 61. Kronens Skøder I, s. 337.
 62. Kronens Skøder I, s. 390.
 63. Poulsen 1955, s. 14.
 64. Poulsen 1955, s. 16-23.

LITTERATUR

- Antoniewicz, M. 1976: *Vallø gods og dets ejere indtil 1461*, København.
- Barner, K. 1874: *Familien Rosenkrantz's Historie. I Fra de ældste Tider til Begyndelsen af det 16de Aarhundrede*, København.
- Bøgh, A. 1992: Niels Ebbesen – igen, *Siden Saxo*, nr. 3, s. 35-40.
- Bøgh, A. 2003: *Sejren i kvindens hånd. Kampen om magten i Norden ca. 1365-1389*, Århus.
- Bøgh, A. 2010: Haus Putbus, Dänemark, Pommern und Stralsund ca. 1350-1483. I: M. Krieger m.fl. (red.): *Staat und staatlichkeit im Ostseeraum, Festschrift für Jens E. Olsen* – under udgivelse.
- Die Chroniken der niedersächsischen Städte. Lübeck* 3. Bd., 1902, Leipzig.
- Dahlerup, T. 1956: Sogn og pastorat. Bidrag til Viborg Stifts Historie i Senmiddelalderen, *Fra Viborg Amt*, 1956, s. 5-87.
- Danmarks Adels Aarbog* 1908 og 1935. København.
- Danmarks gamle Personnavne, II. Tilnavne* 2. Halvbind, 1954-64, udg. G. Knudsen m.fl. København.
- Danske Adelige Brevkister. Registraturer fra det 15.-17. Aarhundrede*, 1897, udg. A. Thiset. København.
- Danske Adelige Sigiller fra det XV., XVI. og XVII. Aarhundrede*, 1905, ved A. Thiset. København.
- Danske Magazin* 4. rk. Bd. 1, 1864. København.
- DAA: Se *Dansk Adels Aarbog*.
- DAS: Se *Danske Adelige Sigiller fra det XV., XVI. og XVII. Aarhundrede*.
- DD: Se *Diplomatarium Danicum*.
- De ældste danske Archivregistraturer bd. I-IV*, 1854-1885, København.
- Diplomatarium Danicum* 3. og 4. række, 1958ff. København. Fra 4. rk. bd. 8 på Det danske Sprog- og Litteraturselskabs hjemmeside.
- Diplomatarium Vibergense: Breve og Aktstykker fra ældre viborgske Arkiver til Viborg Bys og Stifts Historie 1200-1559*, 1879, udgivet af A. Heise, København.
- Eske Brock med egen handt. Eske Broks dagbøger 1604-1622*, 2005, udgivet af Christian Larsen, Auning.
- Fru Eline Gøyes Jordebog med tilhørende Brevuddrag*, 1892, udgivet af Anders Thiset, København.
- Hansischer Urkundenbuch* 7. Bd. 1. Halbbd. 1434-1441 bearb. Hans-Gerd von Rundstedt, 1939, Weimar.
- Heise, A. 1883: *Familien Rosenkrantz Historie. II. Erik Ottesen Rosenkrantz's Efterkommere ca. 1500-1550*, København.
- Jyske Krønike* oversat og kommenteret af Rikke Agnete Olsen, 1995, Højbjerg.
- Kock, J & M. Svart Kristiansen 2010: Skjern Slot – en undersøgelse af en borg og dens omgivelser gennem middelalder og renæssance, *Kuml*, s. 129 ff.
- Kronens Skøder paa afhændet og erhvervet Jordegods i Danmark: fra Reformationen til Nutiden*, I, 1893, udgivet af L. Laursen, København.
- Kousgård Sørensen, J. 1987, 1996: *Danske Sø- og Ånavne* bd. VI, bd. VIII. København.
- Lerdam, H. 1996: *Danske len og lensmænd 1370-1443*. København.
- Lerdam, H. 2001: Høvedsmand og dommer på kongens vegne. Om slægten Vendelbo og dens forhold til kongemagten. *1066 Tidsskrift for Historie* nr. 1 2001, s. 3-16.
- Lerdam, H. 2004: *Birk, lov og ret. Birkerettens historie i Danmark indtil 1600*. København.

- Madsen, U.G. 1989: Det danske rigsråds adelige medlemmer 1375-1412. *Historisk Tidsskrift* bd. 89, s. 1-35.
- Mejdahl, J. 1987: Niels Vendelbos signet på marken ved Østerlund i Idom, *Hardsyssels Årbog* 1987, s. 39-44.
- Netterstrøm, J.B. 2007: *Fejde og magt i senmiddelalderen. Bd.2. Rosenkrantzernes fejder med biskop Jens Iversen Lange og Lage Brok 1454-1475*, utrykt ph.d.-afhandling, Aarhus Universitet.
- Porskrog Rasmussen, C. 2007: Jordbesiddelse og magt lokalt og regionalt. I: A.S. Arnórsdóttir, P. Ingesman og B. Poulsen (red.): *Konge, kirke og samfund. De to øvrighedsmagter i dansk senmiddelalder*. Århus, s. 73-116.
- Poulsen, E. 1955: Om Skjern slot og gods, *Fra Viborg Amt*, 1955, s. 5-48.
- Prange, K. 1984: Fru Johanne i Vindum – en studie over slægtskab mellem højadel og lavadel. *Heraldisk Tidsskrift* Bd. V, hefte 2, s. 261-273.
- Prange, K. 1986: En næsten ukendt kvinde i 1400-tallets Danmark. Johanne Hansdatter Podebusk og nogle af hendes kvindelige slægtninge. I: B.P. McGuire (red.): *Mennesker i Danmarks og Europas middelalder*. København, s. 195-215.
- Putbusser Regesten. Regesten und Urkunden zur Geschichte der Herren von Putbus und ihres Besitzes im Mittelalter*. Bearb. D. Kausche, 1940. Stettin.
- Rep I: Se *Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis: Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen med Udtog af de hidtil utrykte*, Bd. I-IV.
- Rep II: Se *Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis: Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen med Udtog af de hidtil utrykte*, 2. Række, bd. I-IX.
- Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis: Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen med Udtog af de hidtil utrykte*, Bd. I-IV, 1894-1912, udgivet ved Kr. Erslev i Forening med William Christensen og Anna Hude, København.
- Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis: Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen, med Udtog af de hidtil utrykte*, 2. Række, bd. I-IX, 1928-39, udgivet ved William Christensen, København.
- Skiftet efter rigsråd Eske Brock 1626*, 1965, udgivet af C. Rise Hansen, København.
- Svenskt Diplomatarium från och med år 1401*, Bd. II, utg. C. Silfverstolpe, 1896, Stockholm.
- Testament des Henning Putbus. 1436. Oktober 9. Mitgeteilt vom Dr. Wehrmann, 1882, *Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holstein-Lauenburgische Geschichte* 12. Bd. Kiel, s. 181-83.
- Ulsig, E. 1968: *Danske adelsgodser i middelalderen*, København.
- Ulsig, E. 1985: Valdemar Atterdags mænd. I: Aa. Andersen m.fl. (red.): *Festskrift til Troels Dahlerup på 60-årsdagen den 3. december 1985*. Århus, s. 257-276.
- ÆA: Se *De ældste danske Archivregistraturer bd. I-IV*.

UPUBLICEREREDE KILDER

- Rigsarkivet, regnskaber indtil 1559, Reg 108A, pk. 6 nr. 1, kongeskat af Viborg stift 1524/25.
- Rigsarkivet, Christoffer Nielsen Rosenkrantz' privatarkiv, skifteforretning efter Christoffer Nielsen Rosenkrantz 1561-83.

Skjern

A mighty manor and center of power from the 14th to the 17th century

Skjern Castle is mentioned for the first time in a document from AD 1340, where it appears under the name 'Karmark.' This was the name later given to an important subordinate (home) farm. In 1340, the castle was the property of the powerful nobleman Peder Vendelbo, but under the control of the counts of Holstein as part of the ongoing struggles concerning control over Denmark. Peder Vendelbo regained his castle shortly afterwards, and it very probably remained in his family for the remainder of the century, even though nothing is directly known about the castle and estate during this period. The family remained extremely powerful and held very high office.

In AD 1400 or 1401, Hans Podebusk, a member of a very powerful family, inherited Skjern through his previous marriage to the late Arine Vendelbo. Another of Peder Vendelbo's heirs made claims and in 1409 it was arranged that Hans' son Henning Podebusk and Kirsten Falk, heir to the other claimant, should marry and have Skjern. This arrangement provides us with the information that the estate must have comprised c. 100 tenant farms plus property given to Henning's sister Johanne.

Contrary to his father and the Vendelbos, Henning Podebusk held no high political position. During a war with Holstein, he was taken prisoner in 1431 or 1432 and a very high ransom was demanded. This was probably the primary reason for a drastic decline in the position of the family. After the death of Henning Podebusk, both his widow and four daughters married men of the lower gentry, despite their aristocratic descent, and their proper-

ties crumbled. They also lost Skjern, but we do not know how this occurred.

From 1464, one of the mightiest men of the time, Lord High Steward Erik Ottesen Rosenkrantz, is known to have been in possession of Skjern. But the actual change of lord very probably happened some years before. In 1474 the king recognised Erik Ottesen as sole proprietor, and during the final years of his life (1495-1503) Skjern was his official residence. Sources dating from c. 1525 and later make it possible to reconstruct the estate at the time of the death of Erik Ottesen Rosenkrantz. It then comprised the entire parishes of Skjern and Vester Velling (c. 40 farms in all) and a further c. 110 farms in the remaining parts of the surrounding districts of Middelsom and Sønderlyng (c. 25% of all farms in the area), plus probably another c. 50 more scattered farms lying further away. Furthermore, the lord of the manor possessed the *jus patronatus* over the two village churches of Skjern and Vester Velling, and these parishes were made a private manorial court district – both privileges highly exclusive in the Denmark of the time.

In addition to this, Erik Ottesen Rosenkrantz also functioned as royal district governor (*lensmand*) of the district. His father had already built up a solid position as governor of 5-6 districts in the area in the 1450s, and control over the three most important of these was passed on to Erik Ottesen. In this way, the private castle of Skjern functioned *de facto* in the same way as royal castles: as the seat of the royal administration of the district.

After the death of Erik Ottesen, the

Skjern estate was divided up among many heirs, but the eldest son Niels Eriksen took over the nucleus: Skjern Castle, the properties in the two central parishes with all their pertaining privileges and the position of district governor over the surrounding districts of Middelsom and Sønderlyng. This property and position remained with his heirs until 1562. By that time, the es-

tate was split up among several heirs and its position as seat of royal administration had come to an end. In the subsequent century the castle was given up and the manor completely disintegrated. Even though a new manor was established in 1692, it never regained the size and position it had held from 1340 to 1562.

Anders Bøgh

Carsten Porskrog Rasmussen

Institut for Historie og Områdestudier

Aarhus Universitet